

Decyzje sędziów, innych specjalistów sądowych i laików ingerujące w funkcjonowanie rodzin z problemami wychowawczymi nastolatków

Aleksandra Sobotka¹

Uniwersytet SWPS w Warszawie, Instytut Psychologii

<https://orcid.org/0009-0009-7443-9239>

Streszczenie

Cel: Celem artykułu jest porównanie decyzji podejmowanych przez związanych z sądownictwem profesjonalistów oraz laików w zakresie stopnia ingerencji sądów i podległych im instytucji w funkcjonowanie rodzin z problemami wychowawczymi, a także konfrontacja mechanizmów decyzyjnych, którymi kierują się te osoby. Pytania badawcze dotyczyły skali zbieżności między możliwymi decyzjami podejmowanymi przez osoby, które dokonują określonych wyborów z racji wykonywanego zawodu, a przekonaniami obywateli, którzy mogą być odbiorcami takich decyzji. Zaprezentowane zostały wyniki badań przeprowadzonych wśród sędziów ($n = 44$), innych specjalistów sądowych ($n = 51$) i laików ($n = 55$).

Metoda: Badanie przeprowadzono z wykorzystaniem autorskiego narzędzia, opracowanego m.in. na podstawie przepisów dotyczących postępowania w sprawach nieletnich, oraz analiz casusów opisujących młodzież przejawiającą trudności wychowawcze. Uczestnicy wypełniali również *Kwestionariusz wartości S. Schwartza* (PVI). W rezultacie analizy czynnikowej wyodrębnione zostały dwa wymiary oddziaływań: *interwencja sądowa* oraz *pomoc*.

Wyniki: Wyniki pokazały, że wszystkie badane grupy, sędziowie, specjaliści diagnozujący rodziny i laicy, preferują działania wspierające. Wraz z nasileniem się problemów dziecka wzrastała częstotliwość proponowania działań interwencyjnych przez badanych. Dodatkowo, laicy przyjmowali bardziej punitywne stanowisko niż eksperci, częściej proponując działania interwencyjne. Specjaliści diagnozujący rodzinę wskazali natomiast najwięcej działań wspierających.

Konkluzja: Wartości ujęte w ramach kolistej struktury Schwartza potraktowane zostały, jako konstrukty wyjaśniające decyzje w wypadku nastolatków sprawiających problemy wychowawcze. Okazało się, że w populacji ogólnej wartości związane z Ja zwiększają skłonność do interwencyjności; odmiennie kształtuje się ta kwestia w grupach reprezentujących

¹ Adres do korespondencji: asobotka@st.swps.edu.pl.

zawody sądowe, wśród których tej tendencji nie zaobserwowano. Im wyżej deklarowano wartości prospołeczne (dobroć, uniwersalizm), tym niższa była akceptacja interwencyjności, a większa środków pomocowych.

Słowa kluczowe: rodzina, problemy wychowawcze, sędziowie, laicy, wartości

Problemów młodzieży sprawiającej trudności wychowawcze nie można rozpatrywać inaczej niż w kontekście rodziny. Podejmowane przez rodziców metody wychowawcze wynikają z ich poglądów wyniesionych z osobistych doświadczeń przekazywanych przez rodziny generacyjne w zgodzie z cenionymi w danej kulturze wartościami. Badania pokazują, że rodzice w różnych krajach podejmują odmienne strategie, aby osiągnąć podobne cele, np. posłuszeństwa poprzez wywieranie nacisku lub w oparciu o bliskie relacje (Conroy i in., 1980; Kelly i Tseng, 1992). Specyficzny zakres działań opiekuńczych ma związek z celami socjalizacyjnymi promowanymi w danej kulturze. Cenione wartości wyznaczają m.in. podzielane przez członków danej społeczności powszechne przekonania na temat tego, jak wychowywać dzieci (są to tzw. etnoteorie w zakresie rodzicielstwa; por. Harkness i Super, 1995; Super i in., 1996; Super i Harkness, 1997). W wypadku dominacji wartości indywidualistycznych ważna jest samodzielność, autonomia, poczucie odrębności, samokontroli i samostanowienia (Harkness i Super, 1995). Indywidualizm kulturowy zakłada, że każda jednostka ma prawo do własnych wyborów, określania celu swojego życia, zachowania bez ulegania naciskom ze strony otoczenia. Sama bowiem odpowiada za podejmowane przez siebie działania. Naturalną konsekwencją w ramach tego modelu jest ograniczenie czynności opiekuńczych, co ma sprzyjać szybkiemu uniezależnieniu się jednostki. W wypadku kolektywizmu człowiek stanowi integralną część większej społeczności, która określa kryteria postępowania i bierze za nie odpowiedzialność. Wypracowane społecznie reguły są nadrzędne wobec indywidualnych interesów. Społeczeństwo oczekuje współzależności i podporządkowania się młodego pokolenia rodzicom i innym członkom wspólnoty rodzinnej (Kagitcibasi, 2002, 2007). Rozbudowany system działań opiekuńczych utrudnia jednostce uzyskiwanie, w ramach tego modelu, samodzielności.

W związku z rosnącą profesjonalizacją życia wzrasta również zaangażowanie w jego coraz szersze obszary specjalistów, od których decyzji często zależy los i dobrostan społeczeństwa. Jednocześnie w społeczeństwach demokratycznych podmiotowość każdego człowieka jest ważną wartością, natomiast podporządkowanie się wiedzy eksperckiej i przestrzeganie praw jednostki w decydowaniu o sobie mogą stać ze sobą w opozycji. Przykładem może być zagadnienie podejmowania decyzji w sprawach dotyczących własnej rodziny.

Uregulowania prawne i przegląd badań nad orzecznictwem

Zgodnie z Konwencją o prawach dziecka: „rodzina powinna być otoczona niezbędną ochroną oraz wsparciem, aby mogła w pełnym zakresie wypełniać swoje obowiązki w społeczeństwie”. Rodzice mają prawo decydować o sposobie

wychowania dzieci. Jeśli jednak nie zapewniają właściwej opieki, to zgodnie z art. 72 ust. 2 Konstytucji RP obowiązek ten przejmują władze państwowe. Sędzia, kierując się dobrem dziecka, może zdecydować o zastosowaniu wobec rodziny działań wymienionych w Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym. Przejawem zakłócenia procesu wychowawczego jest nieprawidłowo przebiegająca socjalizacja.

Rodzina stanowi miejsce rozwoju dziecka, powinna zapewniać mu bezpieczeństwo i dostarczać wzorców postępowania. Niekorzystne warunki wychowawcze prowadzą do niedostosowania się dzieci i młodzieży do społeczeństwa, a konsekwencją mogą być np. ucieczki z domu (m.in. Czarnecka-Działuk, 2011; Flannery i in., 2005; Kreig i Becker, 2015; Zolkoski, 2012). W momencie, gdy zachowanie adolescenta znacząco odbiega od oczekiwanego w danej społeczności, a rodzice nie są w stanie samodzielnie temu zapobiec, konieczne może okazać się zastosowanie środków wychowawczych zawartych w Ustawie z dnia 9 czerwca 2022 r. o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich. Mają one na celu stworzenie warunków powrotu nieletniego do normalnego życia. Przepisy dotyczące postępowania wobec nieletnich koncentrują się nie tyle na penalizacji, o ile na poprawie warunków wychowawczych i zahamowaniu procesu niedostosowania społecznego. Niezależnie jednak od ich głównie wychowawczego, nie zaś karzącego charakteru, są przejawem ingerencji zewnętrznej w strukturę rodziny i w pewnym stopniu wpływają na całokształt jej funkcjonowania. Badania dotyczące niedostosowania społecznego koncentrują się na sytuacji opiekuńczo-wychowawczej młodzieży, postawach opiekuńczo-wychowawczych wykazywanych przez rodziców oraz sprawowanej kontroli (Ostrowska i Tatarowicz, 1998; Plopa, 2007; Rode, 2010; Stanik, 2005; Szymanowska, 2004; Szymański, 2010).

Przeprowadzona przez Czarnecką-Działuk i Wójcik (2011) analiza danych statystycznych Ministerstwa Sprawiedliwości ujawniła, że od 1984 do 1990 sądy orzekały bardziej restrykcyjne środki wychowawcze niż w kolejnych latach. Zazwyczaj w tym okresie stosowano izolację nieletniego od środowiska wychowawczego. Autorki pokazały, że w latach 1999–2008 najczęściej stosowanym środkiem wychowawczym wobec nieletnich z przejawami demoralizacji był nadzór kuratora. Dane te świadczą o zmniejszającej się tendencji do umieszczenia sprawującego problemy nieletniego w specjalistycznych placówkach. Ponadto wyniki badania ankietowego przeprowadzonego przez badaczki wśród sędziów rodzinnych i kuratorów rodzinnych wskazują na bardziej interwencyjne podejście tych ostatnich. Prawie 60% kuratorów, w sytuacji ponownego popełnienia przez nieletniego czynu karalnego, uważała, że wskazane jest zaostrzenie orzeczonego wobec niego środka wychowawczego. Tylko 35% sędziów podzielało stanowisko kuratorów. Niemal połowa sędziów (49,8%) zdecydowałaby o niewszczynaniu lub umorzeniu postępowania wobec nieletniego. Jedynie 17,2% kuratorów zgadzało się z opinią sędziów. W świetle omówionych badań praktyki orzecznictwa przestają być przedmiotem autonomicznej działalności sądów, a stają się przedmiotem zainteresowania psychologii i pokrewnych nauk społecznych.

W niniejszej pracy podjęto próbę odpowiedzi na pytanie, w jakim stopniu stanowiska specjalistów (sędziów i specjalistów sądowych) są zbieżne bądź rozbieżne z opiniami osób niezwiązanych z wymiarem sprawiedliwości w zakresie działań korekcyjnych podejmowanych wobec młodzieży przejawiającej trudności wychowawcze.

W psychologii istnieje szereg wątków teoretyczno-badawczych omawiających zagadnienie różnic między laikami a ekspertami, m.in. prace Fritza Heidera (1958, za: Boski, 2022, rozdz. 8), który wprowadził koncepcję naiwnego naukowca. Zgodnie z tym ujęciem przeciętny człowiek bez wiedzy specjalistycznej intuicyjnie wyjaśnia sobie przyczyny zachowań społecznych. Klasyczne badania poruszające tę problematykę identyfikują różnice w zakresie rozwiązywania zadań przez laików i ekspertów, ukazując większą efektywność tych ostatnich, por. np. badania szachistów prowadzone przez Chase'a i Simona (1988), badania dotyczące strażaków i pielęgniarek Klein (1987), lekarzy i studentów medycyny Brooks i Thomas (1997). W obszarze sądownictwa prowadzono badania odkrywające mechanizmy decyzyjne sędziów, które podobnie jak w wypadku laików, bazują na heurystykach, m.in. English i in. (2006), Guthrie i in. (2002), Partyk (2023) i Rachlinski i in. (2007). Leśniak i Leśniak (2016) badali decyzje podejmowane w postępowaniu karnym wśród studentów psychologii, prawa oraz czynnych sędziów zawodowych. Rodzaj wykształcenia decydenta miał wpływ na określany wymiar kary. Ta wymierzana przez studentów prawa była wyższa niż studentów psychologii. Wymiar kary w grupie czynnych sędziów był najwyższy. Kalven i Zeisel (1966) porównywali wyroki ławy przysięgłych (laików) z wyrokami sędziów w 3500 sprawach cywilnych i karnych. Odkryli, że sędziowie i ławy przysięgłych zgadzali się, co do właściwego wyroku w 78% przypadków, z kolei ławy przysięgłych były łagodniejsze w 19% przypadków, a surowsze tylko w 3% spraw. Eisenberg i in. (2005) ujawnili, że sędziowie są bardziej skłonni do wydawania wyroków skazujących niż ławy przysięgłych. Różnice w decyzjach sędziów i ławników (laików) badali także Givelber i Farrell (2008), wskazując na szereg czynników warunkujących odmienność proponowanych wyroków. Prowadzone badania ujawniają, że ekspercka wiedza i doświadczenie wpływają nie tylko na sposób podejmowania decyzji (jej szybkość, poprawność), lecz także mają związek z oceną zarówno stopnia słuszności, jak i wysokości wymierzonej kary.

Nurt badań nad laikami i ekspertami ma wciąż znaczenie podstawowe, gdyż akademicka psychologia społeczna zajmuje się odkrywaniem zasad funkcjonowania ludzi, jako aktorów tworzących własne modele poznawcze sytuacji. Modele te są kulturowo określonymi zbiorami przekonań służącymi do diagnozowania stanów faktycznych, ich oceny oraz uzasadniania odpowiednich działań, np. korekcyjnych. Innymi słowy, są one społecznie podzielanymi poglądami, a nie konstrukcjami „naiwnego naukowca” niezależnymi od kulturowego kontekstu (Boski, 2022). Wspomniana koncepcja rodzicielskich etnoteorii Harkness i Supera (1995), Supera i Harkness (1997) jest doskonałym przykładem syntezy dotyczącej potocznie obowiązujących koncepcji odpowiedniego postępowania z dziećmi. Ludzie posługują się nimi, uzasadniając własne decyzje, a także oceniając innych i włączając w to profesjonalnych psychologów, z którymi mogą się nie zgadzać.

W sprawach dysfunkcji rodzinnych i wychowawczych ludzie mają własne poglądy i mogą negować wyroki sądowe, jeśli te odbiegają od ich osobistych przekonań. W związku z tym w niniejszych badaniach porównano stanowiska ekspertów i laików. Podejmowali oni decyzje o charakterze prawnym w sprawach dotyczących funkcjonowania rodzin z problemami wychowawczymi nastolatków. Laicy wcielali się niejako w rolę sędziów i stawali przed zadaniem rozwiązania

problemów, z jakimi stykają się specjaliści w tej dziedzinie. W artykule podjęto próbę odpowiedzi na pytanie, czy proponowane przez nich rozstrzygnięcia są zbieżne z poglądami ekspertów, i w jaki sposób są zależne od cenionych wartości. Dla potrzeb niniejszego artykułu ograniczono się do zaprezentowania jedynie wycinka przeprowadzonych badań².

Wartości jako źródła uzasadniające decyzje o zastosowaniu środków prawnych: problematyka badań

W ramach przeprowadzonego badania założono ujawnianie się dwóch ogólnych rodzajów środków zaradczych wobec młodzieży sprawiającej trudności wychowawcze, które będą preferowane w porównywanych grupach. Poza przewidywanymi różnicami odnośnie do decyzji osób badanych, założono, że wpływ na nie będą wywierały uwarunkowania aksjologiczne właściwe badanym. Wartości kształtują zarówno potoczne etnoteorie wychowawcze wobec dzieci, jak i są fundamentem dla tworzenia i stosowania prawa.

W ostatnich dziesięcioleciach najbardziej kompletną koncepcję teorii wartości, określaną jako kolistna teoria wartości, zaproponował i rozwinął Shalom Schwartz (Schwartz, 1992, Schwartz i in., 2012; cyt. za: Boski, 2022, rozdz. 5).

Zdaniem Schwartza (2007) wartości dają się przedstawić w postaci struktury kolistnej. Badacz wyróżnia 10 rodzajów wartości pogrupowanych ze względu na stopień pojęciowej bliskości w cztery ogólne typy: władzę i osiągnięcia łączy koncentracja na Ja, dobroć i uniwersalizm są wartościami związanymi z koncentracją na innych, hedonizm, poszukiwanie doznań oraz podmiotowość przynależą do typu odnoszącego się do otwartości na zmiany, natomiast bezpieczeństwo, tradycja i konformizm są wartościami charakterystycznymi dla konserwatyizmu.

Wiele badań potwierdza związek deklarowanych i realizowanych wartości z działaniami. Zdaniem Bardi i Schwartz (2003) większość z 10 typów wartości koreluje z odnoszącym się do nich sposobem zachowania. Wartości odgrywają istotną rolę w dokonywaniu wyborów, osądach moralnych, ocenie tego, co jest sprawiedliwe (Feather, 1985, 1994), wpływają na zaangażowanie w ruchy społeczne (Feather i Newton, 1982; Sagiv i Schwartz, 1995), preferencje polityczne (Schwartz i Barnea, 1995), strategie poszukiwania zatrudnienia (Feather i O'Brien, 1987), czy wybór kierunku edukacyjnego (Feather, 1988). Badania prowadzone w obszarze sądowym pokazują, że poglądy religijne sędziów mają wpływ na ich orzecznictwo (Bornstein i Miller, 2009; Idleman, 2005; Songer i Tabrizi, 1999). Mullen i Skitka (2006) oceniały reakcje ludzi z uwzględnieniem ich moralnych przekonań na hipotetyczne decyzje ławy przysięgłych odnośnie do spraw dotyczących aborcji. Skitka (2006) badała poparcie dla decyzji sądu dotyczącej legalizacji samobójstwa wspomaganego w zależności od przekonań moralnych.

² Całość projektu badawczego obejmowała analizy porównawcze laików, studentów Uniwersytetu SWPS, sędziów i innych specjalistów sądowych diagnozujących rodziny. Pełna próba badawcza wynosiła ponad 1000 osób. W niniejszym artykule została uwzględniona podpróba 150 uczestników.

W niniejszym badaniu założono, że różnice między profesjonalistami a laikami można wyjaśnić za pomocą wartości ze struktury kołowej. W szczególności wartości konserwatywne, a także skoncentrowane na własnym Ja (badanego) mogą sprzyjać wyborowi działań interwencyjnych, zaś wartości z drugiej połówki koła – skoncentrowane na innych – będą prawdopodobnie wiązać się z wyborem pomocowych środków zaradczych.

Podsumowując, celem badania było sformułowanie odpowiedzi na pytanie, jak dalece zgodne bądź rozbieżne są stanowiska specjalistów (sędziów i specjalistów sądowych) z poglądami wyrażanymi przez osoby niezwiązane z sądownictwem w kwestiach korekcyjnych podejmowanych wobec młodzieży sprawiającej trudności wychowawcze. Ponadto założono, że wpływ na decyzje osób badanych będą wywierały uwarunkowania aksjologiczne, a stopień ich interwencyjności będzie można wyjaśnić za pomocą kołowej struktury modelu Schwartz.

Metoda

Uczestnicy i procedura badań

Uczestnikami badań byli eksperci: sędziowie i inni specjaliści sądowi zajmujący się diagnozowaniem sytuacji rodziny oraz laicy – osoby niezwiązane zawodowo z sądownictwem (por. przyp. 1). W przypadku uczestników pracujących w systemie sądownictwa rekrutacja odbyła się przez prezesów sądów okręgowych i rejonowych w Polsce, którzy wyrazili zgodę na badania podległych im pracowników³. Informacja o możliwości udziału w badaniu wraz z linkiem do kwestionariusza on-line (dostęp do niego badane osoby miały po zapoznaniu się z procedurą badania i wrażeniem na nie zgody) dotarła do 47 sądów okręgowych i 318 sądów rejonowych w Polsce. Prośbę o wypełnienie kwestionariusza skierowano także do stowarzyszeń sędziów „Iustitia”, „Stowarzyszenia Sędziów Rodziny w Polsce” i „Themis”. Na udział w badaniu wyraziło zgodę 98 sędziów i innych specjalistów sądowych.

Kryterium, na podstawie którego dokonywano rekrutacji laików do udziału w badaniu, było posiadanie przez nich dzieci. Pozwoliło to na dobór osób zaangażowanych w proces wychowawczy, które potencjalnie mogą znaleźć się w obszarze zainteresowania sądu. Grupa ta została zebrana przez Ogólnopolski Portal Badawczy „Ariadna”.

Na potrzeby analiz porównawczych pomiędzy laikami a pracownikami sądu, spośród znacznie liczniejszej próby laików wyłoniono ich losową grupę ilościowo porównywalną z próbą uzyskaną spośród ekspertów. Ostateczne przedstawione w artykule analizy objęły 44 sędziów, 51 innych specjalistów sądowych (psychologów, pedagogów i lekarzy zatrudnionych w Opiniotwórczych Zespołach Sądowych Specjalistów

³ Procedura badania została zaakceptowana przez Komisję ds. Etyki Badań Naukowych Wydziału Psychologii w SWPS w Warszawie.

oraz kuratorów), a także 55 laików. Badanie przeprowadzono w 15 województwach (dolnośląskim, kujawsko-pomorskim, lubuskim, łódzkim, małopolskim, mazowieckim, opolskim, podlaskim, podkarpackim, pomorskim, śląskim, świętokrzyskim, warmińsko-mazurskim, wielkopolskim, zachodniopomorskim), w większych i mniejszych miastach. Tabela 1 pokazuje charakterystykę badanej próby.

Tabela 1*Charakterystyka badanej próby*

		Laicy	Sędziowie	Specjaliści sądowi
Płeć	Kobiety	47%	75%	78%
	Mężczyźni	53%	25%	22%
Wiek	M	46,9	46,6	48,9
	Min.	36	33	29
	Max.	65	63	69
	SD	9,74	6,46	9,83
Miejsce zamieszkania ^a	Wieś	24%	14%	14%
	Miasto do 50 tys. mieszkańców	27%	27%	18%
	Miasto od 50 do 150 tys. mieszkańców	11%	25%	28%
	Miasto od 150 tys. do 500 tys. mieszkańców	20%	9%	20%
	Miasto powyżej 500 tys. mieszkańców	18%	25%	22%
Wykształcenie	Wyższe	53%	100%	100%
	Średnie	45%	—	—
	Zawodowe	2%	—	—
Aktywność zawodowa	Pracujący	84%	98%	98%
	Niepracujący	16%	2%	2%
Status związku ^b	Małżeństwo	76%	61%	69%
	Rozwiedzeni	4%	5%	10%
	Relacja nieformalna	15%	16%	4%
	Osoby samotne	5%	18%	16%
Liczba dzieci	Brak dzieci	—	32%	20%
	1 dziecko	33%	21%	14%
	2 dzieci	53%	26%	56%
	3 dzieci i więcej	14%	21%	10%

Adnotacja. ^a Nieścisłości wynikają z zaokrąglenia danych do całkowitych procentów. ^b Nieścisłości wynikają z braku danych.

Narzędzia badawcze

Kwestionariusz środków zaradczych

Do celów badawczych stworzono autorskie narzędzie, które dwukrotnie było poddawane pilotażowi⁴. Zawiera ono 3 historie, a ich bohaterami są nastolatki: Ania, Vlad i Mariusz, których postępowanie narusza powszechnie obowiązujące normy⁵. Historie zaczerpnięto z praktyki zawodowej – diagnozy sytuacji nieletnich i rodzin na zlecenie sądu. Przypadek Mariusza, na którym bazują wyniki badań przedstawianych w tym artykule, zaprezentowano badanym w 4 progresywnych odsłonach. Każda kolejna wprowadzała dodatkowe wątki i obrazowała kolejne problematyczne zachowania. Pierwsza ujawniała problemy związane z dążeniem chłopca do identyfikacji z grupą odniesienia: „W nocy 24 listopada funkcjonariusze policji zostali powiadomieni, że na stacji kolejowej w Korszach siedzi chłopiec. Udali się na miejsce i tam zorientowali się, że chłopcu – czternastoletniemu Mariuszowi, który odwiedzał kolegę, uciekł ostatni pociąg do domu i czekał on na pierwszy poranny. Policjanci zabrali chłopca na komisariat, skąd zawiadomiono matkę. Kiedy przyjechała go odebrać, chłopiec rozplakał się i rzucił się jej w ramiona. Podczas rozmowy z policjantami trzymał ją za rękę. Mama wyjaśniła, że Mariusz samowolnie opuścił dom i pojechał do kolegów, chociaż mu tego zabroniła. Jej zdaniem wdał się w nieodpowiednie towarzystwo spoza szkoły. Jego obecni koledzy są pełnoletni, podobno palą papierosy, piją alkohol, mają konflikty z prawem. W toku przesłuchania niechętnie wyznała, że podejrzewa syna o współudział w kradzieży artykułów spożywczych i alkoholu ze sklepu (...).”

Z notatek policyjnych, przytaczanych w drugiej odsłonie historii wynika, że Mariusz spożywał alkohol i palił marihuanę. Ponadto matka przyznała, że: „nie interesowała się ostatnio jego problemami, była tak zajęta sprawami zawodowymi, że mniej myślała o życiu rodzinnym. Rodzina ma problemy finansowe i rodzice muszą więcej czasu spędzać w firmie. Nie mogą pozwolić sobie – jak dawniej – na wspólne posiłki i wycieczki (...).”

Trzeci fragment dotyczący chłopca wskazywał na zmianę jego funkcjonowania w szkole i domu: „W toku postępowania policjanci dowiedzieli się ze szkoły, że chłopiec słabo się uczy i wagaruje. Na początku nauki szkolnej był wesoły,

⁴ Opis tworzenia narzędzia autorskiego i kwestionariusze znajdują się w aneksie: https://www.researchgate.net/publication/391701053_Opis_tworzenia_Kwestionariusza_Srodkow_Zaradczych, https://www.researchgate.net/publication/391701059_Kwestionariusz_Srodkow_Zaradczych_mezczyzni, https://www.researchgate.net/publication/391700882_Kwestionariusz_Srodkow_Zaradczyhkobiety.

⁵ Kłopoty Ani nie odbiegały znacząco od typowych trudności rozwojowych wieku adolescencji (wagary, przeszkadzanie na lekcjach, konflikty, przeklinanie, palenie papierosów). Vlad w przedstawionej opowieści był uchodźcą, który przyjechał do Polski w następstwie wojny w Ukrainie i zmagał się z różnorodnymi problemami, które można identyfikować jako adaptacyjne, ale też wykazywał budzące niepokój zainteresowania związane z zabijaniem zwierząt. W niniejszym artykule oba te przypadki nie zostaną uwzględnione (przy czym werdykty uczestników wobec nich wykazały bardzo wysokie korelacje z tym, jak reagowali oni na stanowiący oś analityczną artykułu przypadek Mariusza).

otwarty, lubiany przez innych i nie miał problemów z nauką. (...) Od niedawna zaczęły się kłopoty wychowawcze. Przestał uczyć się systematycznie, nie czyta lektur, nie odrabia prac domowych (...), zaczął wagarować. Popsuły się jego relacje rówieśnicze: popada w konflikty, uczestniczy w bójkach, łatwo się denerwuje, kłóci z nauczycielami. Został przyłapany na paleniu papierosów w toalecie szkolnej. Do niedawna rodzice uważali, że Mariusz dobrze się z nimi rozumie (...). Teraz stał się nerwowy w domu, pyskuje mamie, używa wulgaryzmów. Ponadto nakręcił film, na którym bawi się pistoletem, jest na nim prowokacyjnie ubrany. W ocenie nauczycieli może to świadczyć o jego skłonnościach samobójczych (...)."

W ostatniej – czwartej części Mariusz po raz kolejny ucieka z domu i sam zgłasza się na policję w innym mieście: „W złożonych przez siebie zeznaniach ujawnił, że rodzice od dawna bili go, zamykali w piwnicy, kiedy otrzymywał słabe stopnie, dlatego zdecydował się uciec z domu. Wyjaśnił, że rodzice nie akceptują jego zainteresowań i odmiennej orientacji seksualnej (...). Rodzinę (...) objęto nadzorem kuratora. Jego częste wizyty ujawniły, że Mariusz wraz ze swoim pełnoletnim partnerem z Warszawy wyłudza pieniądze, prowadząc zbiórki internetowe na stronach różnych fundacji. Podaje na nich, że jest niepełnosprawny i maltretowany w domu (...)."

Skale pomiarowe korektywnych środków oddziaływania

Uczestnicy po zapoznaniu się z treścią każdej części historii Mariusza byli proszeni o podjęcie decyzji, czy i w jakim stopniu konieczna jest ingerencja instytucji państwowych w strukturę rodziny. Przedstawione im teksty opisywały kolejne wydarzenia i jedynie w ostatnim zawarto informację, że wobec chłopca podjęto działania sądowe – zastosowano nadzór kuratora. Badani mieli do wyboru 11 rozwiązań opracowanych na podstawie Ustawy z dnia 9 czerwca 2022 r. o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich oraz częściowo z Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego. Mogli zatem wskazać na:

- otoczenie rodziny opieką instytucji wspierających jej funkcjonowanie;
- zorganizowanie pomocy psychologiczno-pedagogicznej dla nastolatka;
- ustanowienie nad nim nadzoru kuratora;
- umieszczenie go w młodzieżowym ośrodku wychowawczym;
- umieszczenie go w rodzinie zastępczej;
- umieszczenie go w zakładzie poprawczym;
- zobowiązanie rodziców do poprawy warunków wychowawczych, bytowych lub zdrowotnych;
- podjęcie przez nieletniego odpowiedniego leczenia w zakładzie psychiatrycznym lub domu pomocy społecznej;
- ograniczenie praw rodzicielskich poprzez nadzór kuratora;
- ukaranie finansowe rodziców;
- zobowiązanie rodziców do naprawienia szkody wyrządzonej przez nieletniego.

Zadaniem uczestników badania było wybranie odpowiedzi TAK przy wszystkich rozwiązaniach, które uważali za potrzebne oraz NIE przy formach zaradczych, które uznali za niezasadne. Respondenci mieli możliwość wskazania dowolnej liczby środków zaradczych.

Uczestnicy wypełniali *Kwestionariusz korektywnych środków oddziaływania* po każdej z czterech wersji/odślon przypadku Mariusza.

Kwestionariusz wartości Schwartza

Do badań wykorzystano również *Kwestionariusz PVQ* (Profile Value Questionnaire) Schwartza stosowany w wielu badaniach międzynarodowych dotyczących wartości. Kwestionariusz składa się z 40 pozycji odnoszących się do 10 wymienionych wyżej wartości. Zadaniem osoby badanej było porównanie opisywanej osoby do siebie i określenie stopnia podobieństwa na 6-stopniowej skali: od 1 = *zupełnie niepodobny do mnie*, do 6 = *bardzo podobny do mnie*. *Kwestionariusz PVQ* (Profile Value Questionnaire) w polskiej wersji językowej wykorzystano na podstawie opracowania zawartego w książce Pawła Boskiego (Boski, 2022, rozdz. 5).

Strategia analityczna

Dane pozyskane w czasie badania zostały opracowane przy pomocy pakietu statystycznego SPSS.27,0. Strukturę narzędzia i jego trafności oceniono przy użyciu eksploracyjnej analizy czynnikowej. Porównania pomiędzy grupami dokonano z zastosowaniem analizy wariancji MANOVA z powtarzanym pomiarem. W celu określenia predyktorów dokonywanych wyborów przeprowadzono analizę regresji wielokrotnej, a następnie analizę moderacji z użyciem makro Process w programie SPSS, dokonano także analizy korelacji *r*-Persona w celu zbadania związków wartości z wyróżnionymi w narzędziu badawczym czynnikami.

Wyniki

Analiza czynnikowa Kwestionariusza korektywnych środków oddziaływania

W celu uzyskania większej rzetelności pomiarowej, analizę własności narzędzia badawczego, czyli *Kwestionariusza korektywnych środków zaradczych* (KŚZ), przeprowadzono na próbie wszystkich uczestników badania $N = 1051$. W pełnej próbie zliczono wskazania środków wychowawczych ze wszystkich 6 historii, tj. Ani, Vlada i 4 odślon historii Mariusza dla każdej osoby badanej, uzyskując tym samym 11 zmiennych oznaczających liczbę wskazań dla danego środka zaradczego, która mogła przybierać wielkość od 0 do 6. Przeprowadzona następnie analiza czynnikowa pozwoliła zredukować odpowiedzi respondentów dotyczące środków zaradczych do dwóch kategorii, które łącznie wyjaśniają 64% wyników.

Dalsze analizy przedstawione w tym opracowaniu ograniczone zostały do 150 uczestników, tj. 95 ekspertów (w tym 44 sędziów i 51 innych specjalistów sądowych) oraz 55 osób wylosowanych z pełnej próby badawczej rodziców-laików. Zabieg ten był konieczny dla uzyskania porównywalnej liczby ekspertów i laików.

Taka procedura analityczna pozwoliła zarówno na rzetelne określenie własności narzędzia badawczego, jak i na dokonanie porównań pomiędzy grupami badawczymi.

Test sferyczności Bartletta ($X^2(55) = 5941$; $p < 0,001$) jest istotny i wskazuje na powiązania między zmiennymi, z kolei statystyka Kaisera-Mayera-Olkina wynosi 0,889. Potwierdza to dobre własności danych i wskazuje, że model czynnikowy jest właściwy do ich dalszego analizowania.

Tabela 2

Macierz modelowa ładunków czynnikowych w analizie czynnikowej narzędzia własnego

	<i>Interwencja sądowa</i>	<i>Pomoc</i>	<i>Alfa Cronbacha po usunięciu pozycji</i>
zakład poprawczy	0,92	-0,13	0,85
młodzieżowy ośrodek wychowawczy	0,85	-0,07	0,86
leczenie	0,82	-0,08	0,86
rodzina zastępcza	0,79	0,05	0,86
kara finansowa	0,78	-0,12	0,87
zadośćuczynienie	0,48	0,33	0,88
ograniczenie władzy rodzicielskiej	0,56	0,41	0,86/0,80
zajęcia terapeutyczne	-0,26	0,90	0,81
poprawa warunków wychowawczych	-0,05	0,84	0,79
pomoc instytucji	-0,02	0,83	0,78
nadzór kuratora	0,35	0,56	0,79

Adnotacja. Model wyjaśnia 64% wyników. Metoda wyodrębniania czynników – głównych składowych. Metoda rotacji – Promax z normalizacją Kaisera.

Pierwsza grupa działań odnosi się do środków interwencyjnych nakierowanych na ingerencję sądu w strukturę rodziny i różnych form odseparowania nieletniego od jego środowiska wychowawczego. W tabeli 2 interwencja sądowa obejmuje 6 środków wychowawczych: umieszczenie nieletniego w zakładzie poprawczym, umieszczenie nieletniego w młodzieżowym ośrodku wychowawczym, umieszczenie nieletniego w szpitalu psychiatrycznym lub domu pomocy społecznej, umieszczenie nieletniego w rodzinie zastępczej zawodowej oraz wymierzenie rodzicom kary pieniężnej i zobowiązanie ich do naprawienia szkody. Ujęte jako interwencja sądowa środki wychowawcze uzyskały wysoką rzetelność (Alfa Cronbacha wynosi 0,88).

Drugi rodzaj decyzji wiązał się z otoczeniem rodziny i nastolatka, opieką i wsparciem nakierowanym na poradzenie sobie systemu rodzinnego z trudnościami. Działania te mają charakter pomocowy i odnoszą się do 4 środków wychowawczych: zwrócenie się do właściwych instytucji państwowych lub społecznych o udzielenie niezbędnej pomocy w poprawę warunków wychowawczych, bytowych lub zdrowotnych nieletniego, zobowiązanie nieletniego do uczestniczenia w odpowiednich zajęciach o charakterze terapeutycznym, zobowiązanie rodziców

nieletniego do poprawy warunków wychowawczych, bytowych lub zdrowotnych, a także do ścisłej współpracy ze szkołą, poradnią psychologiczno-pedagogiczną lub inną poradnią specjalistyczną, zastosowanie nad nieletnim nadzoru kuratora. Ujęte jako działania pomocowe środki wychowawcze uzyskały wysoką rzetelność (Alfa Cronbacha wynosi 0,83).

Ograniczenie władzy rodzicielskiej włączono w skład obu czynników, przy czym wskazania zostały równomiernie rozdzielone pomiędzy oba czynniki, gdyż ładunki czynnikowe pozycji testowej były porównywalne.

Porównania międzygrupowe

W celu stwierdzenia różnic międzygrupowych w zakresie preferencji obu środków zaradczych, przeprowadzona została MANOVA. Czynniki międzyobiektywne były 3 grupy (sędziowie, specjaliści sądowi i laicy), a czynnikami wewnątrzobiektywnymi: 4 odsłony historii Mariusza oraz 2 kategorie środków zaradczych (interwencja sądowa/pomoc).

Analiza ujawniła, że osoby badane różniły się istotnie między sobą w zakresie wskazywanych środków wychowawczych przynależnych bądź do kategorii interwencyjnej bądź pomocowej⁶ [$F(1, 147) = 289,11$; $p < 0,001$; $\eta^2 = 0,66$]. Efekt ten można uznać za bardzo silny, kontroluje 66% zmienności odpowiedzi osób badanych. Respondenci zdecydowanie częściej decydowali się na wskazanie działań mających charakter wsparcia całego systemu rodzinnego dziecka ($M = 3,76$) niż tych, które oznaczałyby ingerencję w strukturę systemu rodzinnego ($M = 2,03$). Istotny okazał się efekt główny wersji historii [$F(3, 145) = 27,77$; $p < 0,001$; $\eta^2 = 0,36$]. Wraz z piętrzeniem się trudności bohatera historii, wzrastała liczba wskazanych przez osoby badane działań zaradczych (dla kolejnych odsłon: $M = 2,53$; $M = 2,77$; $M = 2,94$; $M = 3,32$). Wynik ten można interpretować jako wskaźnik trafności intensyfikacji problemów wychowawczych w kolejnych odsłonach historii Mariusza. Badanie ujawniło także związek interakcyjny fragmentu historii i wybieranych środków wychowawczych z kategorii interwencji lub pomocy [$F(3, 145) = 19,05$; $p < 0,001$; $\eta^2 = 0,28$]. Na podstawie analizy efektów prostych środków interwencyjnych i pomocowych w poszczególnych odsłonach można sformułować wniosek, że w miarę nasilenia się liczby opisanych objawów problemowych chłopca począwszy od 2 wersji, zmniejsza się dysproporcja pomiędzy dwiema kategoriami środków wychowawczych [w kolejnych odsłonach różnica

⁶ Analiza przeprowadzona z uwzględnieniem współzmiennych socjodemograficznych, tj. liczby posiadanych dzieci, miejsca zamieszkania (wielkości miasta), statusu związku ujawniła, że efekty główne tych zmiennych są nieistotne (Efekt miejsca zamieszkania [$F(1, 142) = 2,3$; $p = 0,13$]; efekt główny statusu związku [$F(1, 142) = 0,35$; $p = 0,6$] oraz efekt główny liczby dzieci [$F(1, 142) = 3,99$; $p = 0,05$], nieistotny okazał się także efekt główny wersji historii [$F(3, 140) = 0,29$; $p = 0,8$]. Istotny pozostał efekt główny środków zaradczych [$F(1, 142) = 5,59$; $p = 0,02$], efekt grupy [$F(2, 142) = 13,35$; $p < 0,001$] oraz efekty interakcyjne wersji historii i środków zaradczych [$F(3, 140) = 4,22$; $p = 0,007$] oraz przynależności do grupy i środków zaradczych [$F(2, 142) = 18,05$; $p < 0,001$].

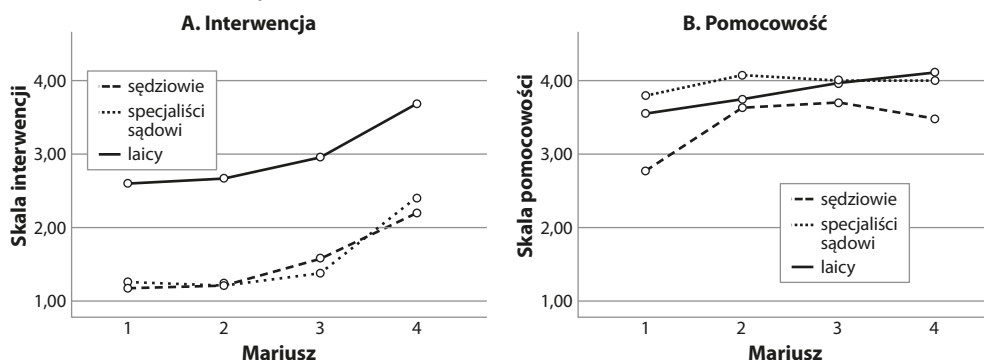
między średnimi wynosi: $D_1 = 1,72$; $F(1, 147) = 181,99$; $p < 0,001$; $D_2 = 2,13$; $F(1, 147) = 273,29$; $p < 0,001$; $D_3 = 1,95$; $F(1, 147) = 225,65$; $p < 0,001$; $D_4 = 1,12$; $F(1, 147) = 76,01$; $p < 0,001$]. Wraz z nasileniem się problemów Mariusz zdaniem respondentów, wymagał nie tylko dużej liczby działań wspierających, lecz także coraz więcej interwencyjnych.

Najważniejszy z punktu widzenia pytań badawczych jest efekt interakcyjny grupy i środków zaradczych: $F(2, 147) = 21,10$; $p < 0,001$; $\eta^2 = 0,19$, który oznacza istotne różnice międzygrupowe. Analiza efektów prostych ujawniła zbieżność poglądów wszystkich pracowników sądu w zakresie interwencyjności wobec Mariusza. Różnice pomiędzy liczbą wskazanych działań między sędziami a innymi specjalistami sądowymi są nieistotne, natomiast między pracownikami sądów a laikami występują istotne statystycznie różnice wyboru większej liczby środków interwencyjnych przez tych ostatnich [różnica pomiędzy średnimi wyborami laików a sędziów i laików a specjalistów sądowych wynosi odpowiednio: $D_1 = 1,43$ i $D_2 = 1,41$; $F(2, 147) = 24,49$; $p < 0,001$]. W zakresie pomocowości laicy w stosunku do sędziów istotnie częściej wskazują takie działania [różnica pomiędzy laikami a sędziami wynosi: $D = 0,44$; $F(2, 147) = 6,03$; $p < 0,001$]. O ile wyniki sędziów oraz nie-prawniczych pracowników sądów pokrywają się w zakresie interwencyjności, o tyle psychologowie i pedagodzy są znacznie bardziej pomocowo nastawieni w porównaniu z sędziami [$D = 0,57$; $F(2, 147) = 6,03$; $p < 0,001$].

Wszystkie wyniki z udziałem grup zawodowych przedstawiono na rysunkach 1a i 1b.

Rysunek 1

a. Środki wychowawcze interwencyjne i b. pomocowe w trzech kategoriach uczestników w zależności od odslony Mariusza

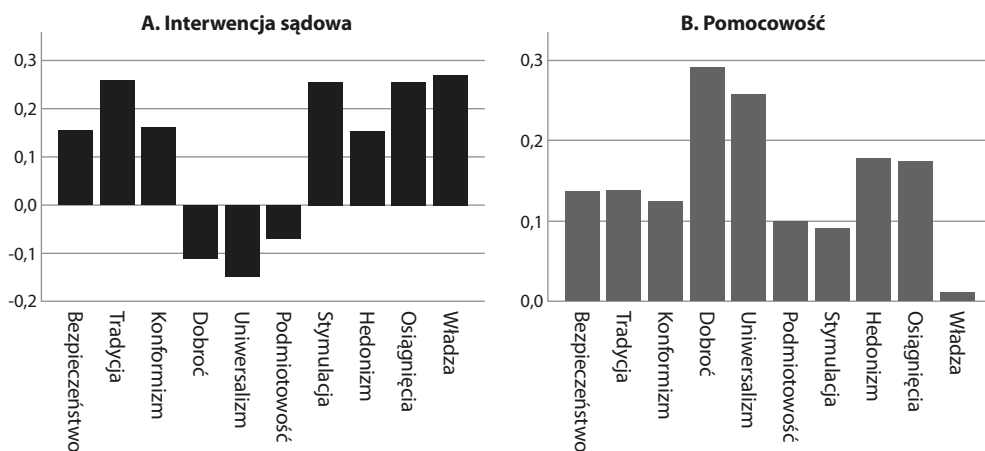
Zależności pomiędzy wartościami a interwencją sądową i pomocą

Zgodnie z teorią Schwartza obliczone zostały wskaźniki 10 podstawowych wartości tworzących jej koliste spektrum. Charakteryzują się one wystarczającą rzetelnością (α od 0,54 dla władzy do 0,81 dla uniwersalizmu).

Często przy stosowaniu kołowej teorii wartości Schwartza sprawdza się sinusoidalny kształt korelacji wartości ze zmienną zależną. Sinusoidea potwierdza niejako kołową strukturę wartości w formie „rozłożonej” krzywoliniowo. Na rysunku 2 można zauważyć korelacje analizowanych wartości z interwencją sądową, które przyjmują układ zbliżony do sinusoidalnego, zaproponowanego przez Schwartza modelu wartości. Z przeprowadzonych analiz wynika, że preferencja interwencyjnych działań ze strony sądu koreluje dodatnio z tradycją ($r = 0,25^{**}$), stymulacją ($r = 0,25^{**}$), osiągnięciami ($r = 0,25^{**}$) i władzą ($r = 0,27^{**}$), z kolei z działaniami pomocowymi koreluje dodatnio dobroć ($r = 0,29^{**}$), uniwersalizm ($r = 0,26^{**}$), hedonizm ($r = 0,18^*$), osiągnięcia ($r = 0,17^*$).

Rysunek 2

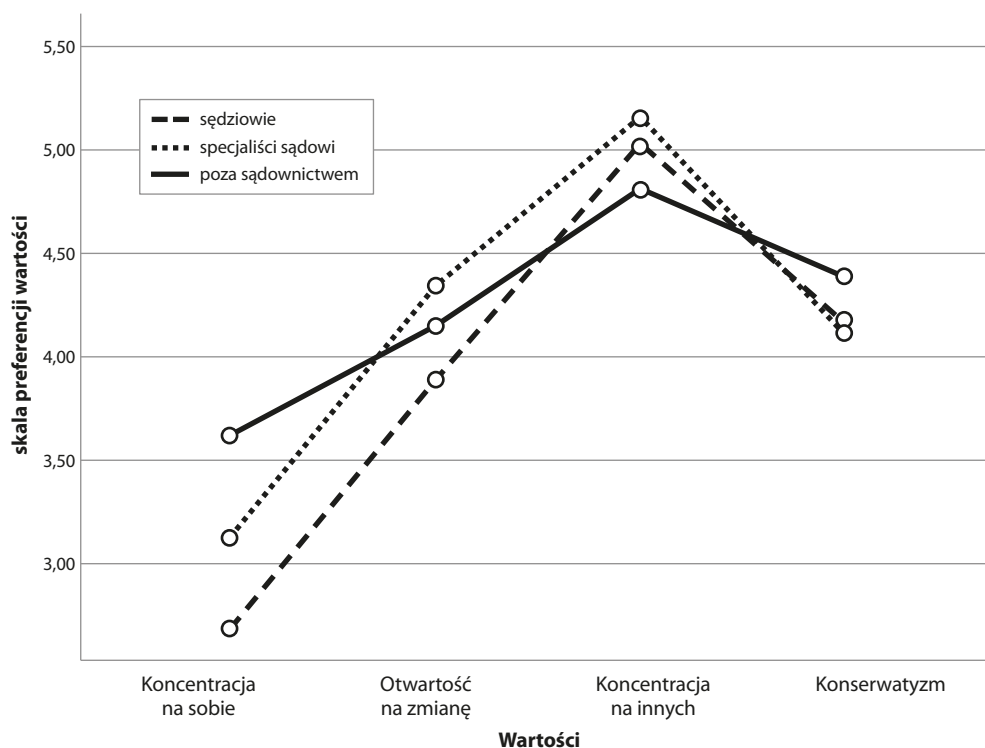
Korelacje 10 wartości Schwartza z a. Interwencją sądową i b. Działaniami pomocowymi. Różnice w wartościach między trzema kategoriami uczestników

W celu stwierdzenia różnic międzygrupowych w zakresie cenionych wartości, przeprowadzona została MANOVA. Czynnikiem międzyobiektowym były 3 grupy (sędziowie, specjaliści sądowi i laicy), a czynnikami wewnątrzobiektowymi 4 wartości drugiego rzędu według Schwartza (konserwatyzm, koncentracja na sobie, otwartość i koncentracja na innych). Istotny okazał się efekt główny wartości $F(3, 145) = 172,387$; $p < 0,001$; $\eta^2 = 0,78$, efekt grupy był natomiast niewielki [$F(2, 147) = 4,36$; $p = 0,014$; $\eta^2 = 0,06$], efekt interakcji wartości z grupą wynosi $F(6, 290) = 7,603$; $p < 0,001$; $\eta^2 = 0,14$. Analiza efektów prostych wskazuje, że wszystkie grupy najwyżej cenią wartości skoncentrowane na innych, co jest zgodne z powszechnymi wynikami w tym zakresie. Grupy różnią się między sobą przede wszystkim odnośnie do najmniej aprobowanych wartości skoncentrowanych na Ja, czyli władzy i osiągnięć. Najwyżej cenią je laicy, a najmniej sędziowie [$D = 0,92$; $F(2, 147) = 14,34$; $p < 0,001$].

Rysunek 3

Międzygrupowe różnice w zakresie cenionych wartości

Regresje oraz moderujący wpływ grupy i wartości na decyzje o środkach zaradczych

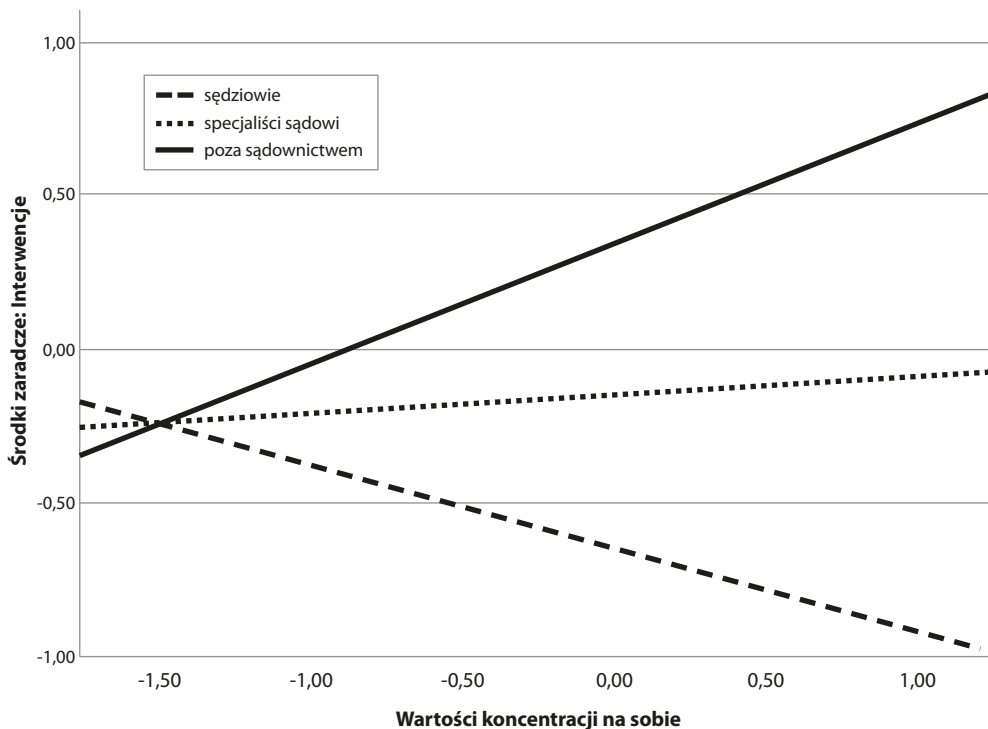
Dla zmiennej zależnej interwencja została przeprowadzona analiza regresji wielokrotnej w 3 etapach. Utworzone zostały zmienne sztuczne (*dummies*), w których zmienną referencyjną byli specjaliści sądowi. W pierwszym modelu predyktorami byli *dummies*: laicy oraz sędziowie, w drugim etapie wprowadzone zostały 4 wartości drugiego rzędu według Schwartz (konserwatyzm, koncentracja na sobie, otwartość i koncentracja na innych); w kroku trzecim uwzględniono interakcję zmiennych z obu wcześniejszych etapów. W tej analizie zmienne zostały wystandaryzowane. Wszystkie modele potwierdzają dobre dopasowanie do danych. W pierwszym modelu $F(1, 148) = 54,21$; skorygowane $R^2 = 0,26$; $p < 0,001$; w drugim modelu $F(2, 147) = 31,21$; skorygowane $R^2 = 0,29$; $p < 0,001$ oraz w trzecim modelu $F(3, 146) = 24,37$; skorygowane $R^2 = 0,32$; $p < 0,001$.

Okazało się, że predyktorami interwencji są: grupa laików ($\beta = 0,52$; $p < 0,001$) oraz otwartość na zmianę ($\beta = 0,17$; $p = 0,013$). Koncentracja na sobie nie była samodzielnie efektywnym predyktorem, weszła natomiast w interakcję z grupami badanych ($\beta = 0,19$; $p = 0,006$), co uzasadniło przeprowadzenie

analizy moderacji z użyciem makro Process w programie SPSS, co zostało zobrażone na rysunku 4.

Rysunek 4

Moderacyjny wpływ zawodu i koncentracji na sobie na interwencję sądową

Wyniki ujawniły moderujący wpływ zawodu w interakcji z koncentracją na sobie na decyzje dotyczące wybierania działań o charakterze interwencyjnym ($\beta = 0,35$; $t = 3,84$; $p < 0,001$). Uzyskane wyniki na kolejnych poziomach moderatora wskazują, że w wypadku sędziów relacja jest ujemna ($\beta = -0,29$; $t = -2,14$; $p = 0,04$), a dodatnia w wypadku laików ($\beta = 0,42$; $t = 3,93$; $p < 0,001$) i nieistotna w odniesieniu do specjalistów sądowych. W populacji ogólnej wartości związane z Ja zwiększają skłonność do interwencyjności; w przeciwieństwie do zawodów sądowych, u których tej tendencji nie zaobserwowano. Można uznać, że zawody sądowe niejako hamują tę tendencję.

Następnie została przeprowadzona analogiczna analiza regresji krokowej dla zmiennej zależnej pomoc. Zaproponowany model regresji, w którym predyktorami były wartości, okazał się dobrze dopasowany do danych [$F(1, 148) = 14,92$; $p < 0,001$; skorygowane $R^2 = 0,08$] oraz model uwzględniający interakcję zmiennych [$F(2, 147) = 11,33$; $p < 0,001$; skorygowane $R^2 = 0,12$]. Predyktorami pomocowymi okazały się wartości koncentracji na innych ($\beta = 0,30$; $t = 3,86$; $p < 0,001$)

oraz interakcja grupy sędziów z konserwatyzmem ($\beta = 0,21$; $t = 2,67$; $p = 0,008$). Wartości prospołeczne oraz tradycyjne w wypadku sędziów sprzyjają wybieraniu pomocowych środków wychowawczych.

Dyskusja i podsumowanie

Badanie ujawniło, że wśród wszystkich respondentów przeważa tendencja do preferowania pomocowych, a nie interwencyjnych środków zaradczych podejmowanych wobec nastolatka stwarzającego problemy wychowawcze. Wraz z nasileniem się trudności dziecka, wzrastała też częstotliwość proponowania działań zaradczych oznaczających ingerencję w strukturę rodziny. Treść przedstawionych historii miała wpływ na liczbę proponowanych działań wspierających. Wraz ze wzrostem złożoności problemów nieletniego wzrastała też liczba wskazań odnoszących się do interwencji sądowej. Poglądy sędziów i innych specjalistów sądowych diagnozujących sytuację rodziny nie różnią się istotnie w tym zakresie. W badaniu stwierdzono natomiast różnice pomiędzy pracownikami sądu a laikami. Ci ostatni byli w swoich decyzjach bardziej surowi, wybierali więcej środków wychowawczych o charakterze interwencyjnym niż np. sędziowie, co różni tę grupę w przeprowadzonych przeze mnie badaniach od referowanych wyżej badań amerykańskich. Zaangażowani w diagnozę i orzecznictwo nieletnich profesjonaliści wykazują postawę mniej interwencyjną niż laicy, których poglądy z reguły odzwierciedlają tzw. przekonania społeczne. Wysoka punitivność laików koresponduje z badaniami CBOS, zgodnie z którymi – choć Polacy z roku na rok wykazują coraz mniejsze przyzwolenie na stosowanie kar cielesnych wobec dzieci – to w dalszym ciągu 43% ankietowanych uważa, że istnieją sytuacje, w których dziecku trzeba dać klapsa (CBOS, 2023). Możliwe, że źródłem odmiennego stanowiska ekspertów jest ich doświadczenie i wiedza świadczące o niskiej skuteczności izolacyjnych środków wychowawczych wobec nieletnich, np. w badaniach Bartkowicza (2013), Włodarczyk-Madejskiej (2020), Szczówki (2013), wskaźnik powrotności młodzieży do przestępstw oscylował w okolicy 50%.

O ile wszyscy uczestnicy wyraźnie preferują środki pomocowe nad interwencyjnymi, o tyle psychologowie i pedagodzy sądowi wyróżniają się w tym zakresie i znacznie częściej zalecają środki pomocowe. Specjaliści sądowi, którzy z racji wykonywanych obowiązków dążą do poszukiwania zasobów rodziny i są zobowiązani wskazywać możliwe obszary do pracy z nią, bez względu na skalę problemów dziecka proponują wiele form otoczenia go opieką. Jest to stanowisko zgodne z modelem minimalnej interwencji, w którym wskazane jest unikanie sankcji w reakcji na przewinienie, ponieważ reakcja ta może mieć charakter stygmatyzujący.

Z kolei niska punitivność sędziów nie przekłada się na ich wysoką orientację pomocową. W mniejszym stopniu niż inni specjaliści zaangażowani w diagnozę i orzecznictwo nieletnich dostrzegają oni szansę na korygowanie zachowania nieletnich poprzez środki wspierające. Efektywność takich oddziaływań nie sprowadza się do oceny, czy nieletni popełnił czyny karalne, lecz także odwołuje się do

długotrwałego procesu zmian zachodzących w jego strukturze osobowości, których sędziowie prawdopodobnie nie mogą zaobserwować. Ponadto większość badań dotyczących skuteczności stosowanych środków wychowawczych koncentruje się na formach izolacji nieletniego z jego środowiska i ujmuje wnioski głównie w aspekcie negatywnym, tj. w odniesieniu do tego, czy po okresie izolacji ponownie naruszy prawo (por. m.in. Drapała, Kulma, 2014; Włodarczyk-Madejska, 2020).

Dostrzeżone różnice w wyborze środków wychowawczych przez osoby badane znajdują wyjaśnienie w relacji do deklarowanych przez nie postaw aksjologicznych. Związek preferowanych decyzji ze światem wartości respondentów potwierdziło wiele badań (por. m.in. Bardi i Shwartz, 2003; Bornstein i Miller, 2009; Feather, 1985, 1995; Idelman, 2005; Mullen i Skitka, 2006; Sagiv i Schwartz, 2004). Analizy przedstawione w tym artykule wskazują, że wartości zaczerpnięte z modelu Schwartza korelują z decyzjami ankietowanych o charakterze interwencyjnym i pomocowym. Im wyżej deklarowano wartości prospołeczne (dobroć, uniwersalizm), tym niższa była akceptacja interwencyjności, a większa środków pomocowych. Podobnie badania Grusec i in. (2000) pokazują, że rodzice, którzy wysoko cenią dobroć i uniwersalizm, częściej stosują praktyki rodzicielskie, które są wspierające, demokratyczne i mniej karzące.

Jak ujawniło niniejsze badanie, wartości związane z Ja zwiększają skłonność do interwencyjności w wypadku laików. Wśród sędziów dążenie do podnoszenia własnej wartości obniża ich skłonność do podejmowania decyzji interwencyjnych. Ponadto cenią oni te wartości niżej w porównaniu do innych badanych grup. Można zatem założyć, że koncentracja na Ja wsparta specjalistyczną wiedzą sędziów na temat konsekwencji orzekanych decyzji dla nieletniego oraz świadomość ponoszenia odpowiedzialności za zastosowanie interwencyjnych środków zaradczych skłania ich do poszukiwania alternatywnych działań. Preferencje przedstawicieli wymiaru sprawiedliwości odnośnie do działań wychowawczych, a nie interwencyjnych, ukazują spójność przekonań sędziów i specjalistów sądowych z założeniami leżącymi u postaw konstruowania przepisów prawa dotyczącego nieletnich. Zgodnie z przyjętym konsensusem przepisy te mają mieć charakter wychowawczy, a nie karzący. Ponadto spójność perspektywy zarówno osób orzekających, jak i opiniujących w sprawach nieletnich daje korzystne rokowania na efektywną współpracę pomiędzy nimi i podnosi użyteczność opinii specjalistycznych dla zlecających je sędziów. Zbieżność stanowisk ekspertów reprezentujących różne specjalności jest szczególnie istotna w obliczu rosnącego niezadowolenia społecznego wobec orzeczeń sądowych i krytyki wymierzonej w opinie formułowane przez pracowników Opiniodawczych Zespołów Sądowych Specjalistów.

Zakres dopuszczalnej przez obywateli interwencyjności można rozpatrywać także w wymiarze kulturowym, wykorzystując wyniki projektu GLOBE (House i in., 2004), w którym kolektywizm przyjmuje dwie postacie: instytucjonalną i rodzinną. W pierwszej z nich akcentowana jest lojalność grupowa kosztem indywidualnych zysków. Kolektywizm rodzinny odnosi się do życia prywatnego i relacji międzypokoleniowych. Dane z tego projektu pokazują, że w krajach, w których wartości rodzinne są wyżej cenione, ingerencja instytucji jest mniejsza. Jeśli praktyki rodzinne są niewystarczające, wówczas konieczna jest ingerencja

państwa w sprawy rodziny. Z uwagi na niedostatek działań z zakresu kolektywizmu rodzinnego, praktyki kolektywizmu instytucjonalnego zastępują spersonalizowane relacje ogólnymi zasadami współżycia, a ingerencja państwa jest częsta i dopuszczalna. W zachodnich krajach członkowskich UE: Irlandii, Belgii, Francji i Niemczech rozbudowane są formy wyręczania rodziny przez przejmowanie jej funkcjonalności przez państwo. Oznacza to, że normy prawne są ważniejsze niż wolność rodzin do samostanowienia i kierowania się własnymi zasadami. Z kolei w Bułgarii, Estonii, Słowacji, Rosji, zakres ingerencji urzędów państwowych w funkcjonowanie rodziny jest ograniczony, obywatel ma prawo do rozwiązywania wewnętrznych problemów rodziny na drodze wzajemnego porozumienia obyczajowego i obrony przed bezprawną ingerencją w jego życie osobiste.

Polska ma niskie wskaźniki kolektywizmu instytucjonalnego wiążącego się ze sprawnością organizacyjną. Jednocześnie kolektywizm rodzinny jest w niej wyraźnie obecny. Mogłoby to wyjaśniać wskazywanie w pierwszej kolejności działań wspierających wobec rodziny. Niemniej możliwość formułowania wniosków jest ograniczona ze względu na nieliczną próbę sędziów, którzy zdecydowali się na udział w badaniu, uniemożliwiając tym samym generalizację wyników. Większe zaangażowanie środowiska sędziów pozwoliłoby na dokonanie bardziej rzetelnych analiz. Przeprowadzone badania porównawcze w różnych krajach mogłyby szerzej wyjaśniać przekonania na temat dopuszczalnej ingerencji państwa w funkcjonowanie rodziny. Ponadto, obserwacje przedstawione w tym artykule zawężone były do oddziaływań sądowych w odniesieniu do nieletnich i koncentrowały się na rozwiązaniach prawnych skierowanych tylko do nich. Ważnym rozwinięciem omawianego problemu, tj. przyzwolenia na interwencję lub akcentowanie pomocy, byłoby poszerzenie badań z uwzględnieniem innych kontekstów prawnych, np. regulacji odnoszących się do Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego. Mogłoby to być istotnym wkładem w zrozumienie perspektywy przedstawicieli różnych specjalności i laików w procesie podejmowania wyborów decydujących o losach rodziny, w obliczu trwającej dyskusji społecznej dotyczącej ograniczania i odbierania praw rodzicielskich. Dotyczy to na przykład przypadków zaniedbań rodzicielskich, rozwodów, czy odbierania praw rodzicielskich Polakom przebywającym poza granicami kraju.

Bibliografia

- Bardi, A., Schwartz, S. H. (2003). Values and behavior: Strength and structure of relations. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 29(10), 1207–1220. <https://doi.org/10.1177/0146167203254602>
- Bartkowicz, Z. (2013). *Agresywność, kompetencje społeczne i samoocena resocjalizowanych nieletnich a ich przestępczość w okresie dorosłości*. Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Bornstein, B. H., Miller, M. K. (2009). Does a judge's religion influence decision making? *Court Review*, 45(3), 112–115.

- Boski, P. (2022). *Kulturowe ramy zachowań społecznych* (wyd. 2). Wydawnictwo PWN.
- Brooks, E. M., Thomas, S. (1997). The perception and judgment of senior baccalaureate student nurses in clinical decision making. *Advances in Nursing Science*, 19(3), 50–69. <https://doi.org/10.1097/00012272-199703000-00006>
- Centrum Badania Opinii Społecznej. (2023). *Przemoc wobec dzieci – opinie, doświadczenia, reagowanie* (Komunikat z badań, Nr 110/2023). https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2023/K_110_23.PDF
- Conroy, M., Hess, R. D., Azuma, H., Kashiwagi, K. (1980). Maternal strategies for regulating children's behavior: Japanese and American families. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 11(2), 153–172.
- Czarnecka-Działuk, B., Wójcik, D. (2011). *Stosowanie sądowych środków oddziaływania wobec nieletnich w świetle koncepcji teoretycznych, statystyk oraz opinii sędziów i kuratorów rodzinnych*. https://iws.gov.pl/wp-content/uploads/2018/08/AR_Wojcik.-Czarnecka-DzialukStos.sA...dowych-A%E2%80%BAR.-oddz.-wobec-niel.pdf
- Drapała, K., Kulma, R. (2014). Powrotność do przestępstwa nieletnich opuszczających zakłady poprawcze [raport z badań]. *Prawo w działaniu*, 19, 204–246.
- Eisenberg, T., Hannaford-Agor, P. L., Hans, V. P., Waters, N. L., Munsterman, G. T., Schwab, S. J., Wells, M. T. (2005). Judge-Jury agreement in criminal cases: A partial replication of Kalven and Zeisel's The American Jury. *Journal of Empirical Legal Studies*, 2(1), 171–207. <https://doi.org/10.1111/j.1740-1461.2005.00035.x>
- Englich, B., Mussweiler, T., Strack, F. (2006). Playing dice with criminal sentences: The influence of irrelevant anchors on experts' judicial decision making. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 32(2), 188–200. <https://doi.org/10.1177/0146167205282152>
- Feather, N. T. (1985). Attitudes, values, and attributions: Explanations of unemployment. *Journal of Personality and Social Psychology*, 48(4), 876–889. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.48.4.876>
- Feather, N. T. (1988). Values, valences, and course enrollment: Testing the role of personal values within an expectancy-valence framework. *Journal of Educational Psychology*, 80(3), 381–391. <https://doi.org/10.1037/0022-0663.80.3.381>
- Feather, N. T. (1994). Human values and their relation to justice. *Journal of Social Issues*, 50(4), 129–151. <https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.1994.tb01201.x>
- Feather, N. T. (1995). Values, valences, and choice: The influences of values on the perceived attractiveness and choice of alternatives. *Journal of Personality and Social Psychology*, 68(6), 1135–1151. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.68.6.1135>
- Feather, N. T., Newton, J. W. (1982). Values, expectations, and the prediction of social action: An expectancy-valence analysis. *Motivation and Emotion*, 6, 217–244. <https://doi.org/10.1007/BF00992246>
- Feather, N. T., O'Brien, G. E. (1987). Looking for employment: An expectancy-valence analysis of job-seeking behaviour among young people. *British Journal of Psychology*, 78(2), 251–272. <https://doi.org/10.1111/j.2044-8295.1987.tb02244.x>
- Flannery, D. J., Hussey, D., Jefferis, E. (2005). Adolescent delinquency and violent behavior. W: T. P. Gullotta i G. R. Adams (red.), *Handbook of adolescent behavioral problems: Evidence-based approaches to prevention and treatment* (s. 415–438). Springer.

- Givelber, D., Farrell, A. (2008). Judges and juries: The defense case and differences in acquittal rates. *Law & Social Inquiry*, 33(1), 31–52. <https://doi.org/10.1111/j.1747-4469.2008.00093.x>
- Grusec, J. E., Goodnow, J. J., Kuczynski, L. (2000). New directions in analyses of parenting contributions to children's acquisition of values. *Child Development*, 71(1), 205–211. <https://doi.org/10.1111/1467-8624.00135>
- Guthrie, C., Rachlinski, J. J., Wistrich, A. J. (2002). Judging by heuristic: Cognitive illusions in judicial decision making. *Cornell Law Faculty Publications*, 862, 44–50. <https://scholarship.law.cornell.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1733&context=facpub>
- Harkness, S., Super, C. (1995). Culture and parenting. W: M. Bornstein (red.), *Handbook of parenting* (t. 2), *Biology, and ecology of parenting* (s. 211–233). Erlbaum.
- House, R. J., Hanges, P. J., Javidan, M., Dorfman, P. W., Gupta, V. (red.). (2004). *Culture, leadership, and organizations. The globe study of 62 societies*. Sage Publications.
- Idleman, S. C. (2005). The concealment of religious values in judicial decision making. *Virginia Law Review*, 91(2), 515–534.
- Kagitcibasi, C. (2002). A model of family change in cultural context. *Online Readings in Psychology and Culture*, 6(3). <https://doi.org/10.9707/2307-0919.1059>
- Kagitcibasi, C. (2007). *Family, self, and human development across cultures: Theories and applications*. Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Kalven, H., Zeisel, H. (1966). *The American Jury*. Little, Brown and Company.
- Kelly, J. L., Tseng, H.-M. (1992). Cultural differences in child rearing: a comparison of immigrant chinese and caucasian american mothers. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 23(4), 444–455. <https://doi.org/10.1177/0022022192234002>
- Kerig, P. K., Becker, S. P. (2015). Early abuse and neglect as risk factors for the development of criminal and antisocial behavior. W: J. Morizot i L. Kazemian (red.), *The development of criminal and antisocial behavior* (s. 181–199). Springer.
- Klein, M. (1987). *Selected Melanie Klein* (J. Mitchell, red.). Simon and Schuster.
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. Dz.U. 1997 nr 78, poz. 483 (1997) (Polska). Sejm Rzeczypospolitej Polskiej. <https://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/polski/kon1.htm>
- Konwencja o prawach dziecka z dnia 20 listopada 1989 r. (tj. Dz.U. z 2021 r., poz. 2117). <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19911200526>
- Leśniak, B., Leśniak, M. (2016). Z badań nad czynnikami wpływającymi na podejmowanie decyzji o wymiarze kary. *Zeszyty Naukowe. Organizacja i Zarządzanie/Politechnika Śląska*, 95, 261–273.
- Mullen, E., Skitka, L. J. (2006). Exploring the psychological underpinnings of the moral mandate effect: Motivated reasoning, group differentiation, or anger? *Journal of Personality and Social Psychology*, 90(4), 629–643. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.90.4.629>
- Ostrowska, K., Tatarowicz, J. (red.). (1998). *Agresja i przemoc w szkołach polskich i niemieckich: materiały z polsko–niemieckiej konferencji naukowej*. Centrum Metodyczne Pomocy Psychologiczno-Pedagogicznej Ministerstwa Edukacji Narodowej.

- Partyk, A. (2023). *Czy sędziowie mają intuicję?: przyczynek do rozważań o sędziowskich mechanizmach decyzyjnych*. Oficyna Wydawnicza Humanitas.
- Plopa, M. (2007). *Psychologia rodziny: teoria i badania*. Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Rachlinski, J. J., Guthrie, C., Wistrich, A. J. (2007). Heuristics and biases in bankruptcy judges. *Journal of Institutional and Theoretical Economics*, 163(1), 167–186.
- Rode, D. (2010). *Psychologiczne uwarunkowania przemocy w rodzinie: charakterystyka sprawców*. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Sagiv, L., Schwartz, S. H. (1995). Value priorities and readiness for out-group social contact. *Journal of Personality and Social Psychology*, 69(3), 437–448. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0022-3514.69.3.437>
- Sagiv, L., Schwartz, S. H. (2004). Values, intelligence and client behavior in career counseling: A field study. *European Journal of Psychology of Education*, 19(3), 237–254. <https://doi.org/10.1007/BF03173222>
- Schwartz, S. H. (1992). Universal in the content and structure of values: Theory and empirical tests in 20 countries. W: M. Zanna (red.), *Advances in experimental social psychology* (t. 25, s. 1–65). Academic Press. [https://doi.org/10.1016/S0065-2601\(08\)60281-6](https://doi.org/10.1016/S0065-2601(08)60281-6)
- Schwartz, S. H. (2007). Value orientations: Measurement, antecedents and consequences across nations. W: R. Jowell, C. Roberts, R. Fitzgerald, G. Eva (red.), *Measuring attitudes cross-nationally: Lessons from the European Social Survey* (s. 169–203). Sage Publications. <https://doi.org/10.4135/9781849209458.n9>
- Schwartz, S. H., Barnea, M. (1995). Los valores en orientaciones políticas: Aplicaciones en Espana, Venezuela y Mejico. *Psychologia Politica*, 11, 15–40.
- Schwartz, S. H., Cieciuch, J., Vecchione, M., Davidov, E., Fischer, R., Beierlein, C., Ramos, A., Verkasalo, M., Lönnqvist, J.-E., Demirutku, K., Dirilen-Gumus, O., Konty, M. (2012). Refining the theory of basic individual values. *Journal of Personality and Social Psychology*, 103(4), 663–688. <https://doi.org/10.1037/a0029393>
- Simon, H., Chase, W. (1988). Skill in chess. W: D. Levy (red.), *Computer chess compendium* (s. 175–188). Springer New York.
- Skitka, L. J. (2006). *Legislating morality: How deep is the U.S. Supreme Court's reservoir of good will?* [referat]. International Society for Justice Research, Berlin, Niemcy.
- Songer, D. R., Tabrizi, S. J. (1999). The religious right in court: The decision making of Christian evangelicals in state supreme courts. *The Journal of Politics*, 61(2), 507–526.
- Stanik, J. M. (2005). *Warunki opiekuńczo-wychowawcze w rodzinie, radzenie sobie z wymaganiem szkolnymi a stopień ryzyka przestępczości nieletnich*. W: J. M. Stanik i L. Woszczeck (red.), *Przestępczość nieletnich. Aspekty psychospołeczne i prawne* (s. 87–104). Wydawnictwo UŚ.
- Super, C. M., Harkness, S. (1997). The cultural structuring of child development. W: J. W. Berry, P. R. Dasen, T. S. Saraswathi (red.), *Handbook of cross-cultural psychology. Vol 2: Basic processes and human development* (s. 1–39). Allyn and Bacon.
- Super, C. M., Harkness, S., van Tijen, N., van der Lugt, J., Dijkstra, J., Fintelman, M. (1996). The three R's of Dutch childrearing and the socialization of infant arousal. W: S. Harkness i C. M. Super (red.), *Parents' cultural belief systems: Their origins, expression, and consequences* (s. 447–466). Guilford Press.

- Szecówka, A. (2013). Powrotność na drogę przestępczą nieletnich zwolnionych z różnych typów zakładów poprawczych. W: B. Jezierska, A. Rejzner, P. Szczepaniak, A. Szecówka (red.), *Profilaktyka i resocjalizacja w nurtach inkluzji. Doświadczenia, problemy, perspektywy międzynarodowe* (s. 339–361). Wydawnictwo UW.
- Szymanowska, A. (2004). Więźniowie młodociani poddani systemowi programowego oddziaływania na podstawie badań psychologiczno-kryminologicznych. *Archiwum Kryminologii*, 26, 53–100.
- Szymański, A. (2010). *Niedostosowanie społeczne dzieci i młodzieży: wybrane problemy*. Wydawnictwo WSP TWP.
- Ustawa z dnia 9 czerwca 2022 r. o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich Dz.U. 2022 poz. 1700 (2022) (Polska). <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20220001700/T/D20221700L.pdf>
- Włodarczyk-Madejska, J. (2020). Efektywność środków izolacyjnych orzekanych wobec nieletnich. *Prawo w Działaniu*, 43, 172–210. <https://doi.org/10.32041/pwd.4310>
- Zolkoski, S. M., Bullock, L. M. (2012). Resilience in children and youth: A review. *Children and Youth Services Review*, 34(12), 2295–2303. <https://doi.org/10.1016/j.chilyouth.2012.08.009>